

אמר להו: אין, הכי הוה. אכן כדברי רב פפא שחשב שאני הולך למות, כך היה הדבר, שנגזר עלי מיתה.

ואמר להו הקב"ה לבית דין של מעלה, הואיל ולא מוקים במיליה, הואיל ואין הוא עומד על מידותיו, אלא מוותר לפוגעים בו — לא תקומו בהדיה, אל תדקדקו עמו בדין.

שנאמר [מיכה ז]: "נושא עון ועובר על פשע".

למי הקב"ה נושא עון? לעובר על פשע!

ונאמר בהמשך הפסוק: "נושא עון ועובר על פשע" לשארית נחלתו.

אמר רבי אחא בר חנינא, פסוק זה הרי הוא משל לאליה שמינה, וקוין בה.

כלומר, דבר תנחומין יש בפסוק, שהקדוש ברוך הוא נושא עון ועובר על הפשע [והרי זה כאליה], אבל יש בתוך אותם התנחומין דבר קשה. שהקב"ה נושא עון רק לשארית נחלתו, ולא לכל נחלתו.

שאינו נושא אלא רק למי שמשים עצמו ז-ב כ"שירים". כמו אדם ששם עצמו "טפל" ולא כ"עיקר". (423)

והגמרא ממשיכה לדון בענין מידותיו של הקב"ה:

רב הונא רמי, שאל על סתירה לכאורה בין הפסוקים:

אמר רבא: כל אדם המעביר על מידותיו, העובר על כעסו ומניחו, ואיננו מדקדק עם האנשים המצערים אותו, להשיב להם מדה כנגד מדה, אזי מעבירין לו בשמים על כל פשעיו. שאין מידת הדין מדקדקת אחר כל פשעיו, אלא מניחתן והולכת.

שנאמר [מיכה ז]: "נושא עון ועובר על פשע".

לומר, למי הקב"ה נושא [סולח] על עון? למי שעובר על הפשע שפושעין כלפיו הבריות.

והגמרא מביאה ראייה שהקב"ה אינו מדקדק עם מי שמעביר על מדותיו:

רב הונא בריה דרבי יהושע הלש, חלה.

על רב פפא לשיולי ביה, נכנס רב פפא לשאול בשלומו. חזייה דחליש ליה עלמא, וראה שהוא עומד למות.

אמר להו [לעומדים שם]: צביתו ליה זוודתא, הכינו לו צידה לדרך, כלומר, תכריכין.

לסוף איתפח, בסופו של דבר הבריא רב הונא בריה דרבי יהושע.

הוה מכסיף רב פפא למחזייה, היה רב פפא מתבייש לראותו מפני שאמר להכין לו צרכי מתים. (422)

אמרו ליה, שאלו את רב הונא בריה דרב יהושע: מאי חזית? מה ראית בשעה שהיית חולה?

422. ר"ח.

423. ר"ח [ויש בדבריו טעות סופר].

שהיא "ורב חסד". וראה להלן הערה 426 ועיין ריטב"א.

כתיב [תהילים קמה]: "צדיק ה' בכל דרכיו".

וכתיב בהמשך הפסוק: "וחסיד בכל מעשיו".

צדיק משמעו דן משפט אמת וצדק, ואילו חסיד משמע שמתנהג בחסד, לפניו משורת הדין!

ורב הונא עצמו ענה:

בתחלה ה' צדיק, ודן את העולם במידת הדין.

ולבסוף, כשרואה שאין העולם מתקיים בדין, הרי הוא חסיד.

רבי אלעזר רמי סתירה לכאורה בין הכתובים:

כתיב [תהילים סב]: "ולך ה' חסד".

וכתיב בהמשך: "כי אתה תשלם לאיש כמעשהו".

ומשמע שהקב"ה דן את העולם בדין ולא בחסד.

ורבי אלעזר ענה:

בתחלה מתקיים הכתוב "כי אתה תשלם לאיש כמעשהו", במדת הדין.

ולבסוף, כשה' רואה שאין העולם מתקיים בדין, מתקיים הכתוב: "ולך ה' חסד".

אילפי, ואמרי לה [ויש אומרים] **אילפא, רמי** הקשה שיש סתירה, לכאורה, בין הכתובים:

כתיב [שמות לד]: "ורב חסד".

וכתיב בהמשך הפסוק: "ואמת".

ומשמע שהקב"ה דן את העולם במידת האמת המדוייקת, ולא במידת החסד!

וענה: **בתחלה** מתקיים "ואמת".

ולבסוף — "ורב חסד".

בענין מידותיו של הקב"ה נאמר [שמות לד]:

"ויעבור ה' על פניו [של משה] ויקרא י"ג מידות".

אמר רבי יוחנן: **אלמלא מקרא כתוב — אי אפשר** היה לאדם לאומרו מעצמו.

מלמד הכתוב, **שנתעטף הקב"ה בשליח ציבור**, ציוה למלאך להתעטף כש"ץ [ר"ח], והראה לו למשה פדר תפילה.

אמר לו הקב"ה למשה: **כל זמן שישראל חוטאין — יעשו לפני כסדר הזה** שיאמרו י"ג מידות, ואני מוחל להם.

ומבאר הגמרא את תחילת י"ג המידות:

"ה' ה'", שם זה הוא מידת הרחמים, ונאמר פעמיים, לומר:

אני הוא ה', הנוהג במידת הרחמים **קודם שיחטא האדם**, לכתבו לחיים. (424)

ואני הוא ה', הנוהג במידת הרחמים גם **לאחר שיחטא האדם, ויעשה תשובה**. שאני

424. ר"ח. והרא"ש הקשה: מה צריך האדם את מדת הרחמים לפני שחטא? ותירץ שני תירוצים:

א. אף על פי שגלוי לפני ה' שהאדם עתיד לחטוא בכל זאת הוא מתנהג עמו במדת הרחמים באשר הוא שם.

מקבלו כאילו לא חטא.

והריני "אל רחום וחנון", וגומר. (425)

אמר רב יהודה: ברית כרותה לי"ג מדות, אם יזכירום ישראל [בתפילת תעניתם. רש"י. ולא נודע מקורו] — שאינן חוזרות ריקם. (426)

שנאמר [שמות לד'] בענין י"ג המידות: "הנה אנכי כורת ברית", על י"ג המדות האמורות לעיל.

אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה, שמקרעת גזר דינו של אדם לאחר שנחתם.

שנאמר [ישעיה ו']: "השמן לב העם זה, ואזניו הכבד, ועיניו השע, פן יראה בעיניו, ובאזניו ישמע, ולבבו יבין, ושב ורפא לו". ומשמע שאם ישוב, ירפא לו.

אמר שאל ליה רב פפא לאביי: ודלמא, שמא פסוק זה מדבר לפני גזר דין?

אמר ליה אביי: "ורפא לו" כתיב. משמע שכבר חלה, ועתה הוא מתרפא.

איזהו דבר שצריך רפואה? הוי אומר זה גזר דין רע, שכבר נגזר על האדם.

מיתבי סתירה לדברי רבי יוחנן, מהא דתניא:

השב בינתיים, בין ראש השנה ליום הכיפורים, מוחלין לו.

לא שב בינתיים — אפילו הביא כל אילי נביות [מין חשוב של אילים] שבעולם לקרבנות, אין מוחלין לו, מאחר שנגזר דינו ביום הכיפורים!

ומוכח שאין תשובה עוזרת אחר גמר דין, כנגד דברי רבי יוחנן.

ומתרצינן: לא קשיא.

ב. אדם שחשב לעבוד עבודה זרה המחשבה הרעה מצטרפת למעשה. ובכל זאת אינו נענש עליה, אלא, אחר שיחטא, רק אז מצטרפת המחשבה למעשה.

425. כך כתבו התוספות בשם רבנו תם, שה' ה' הם שתי המידות הראשונות שבי"ג מידות. ויש חולקים. ועיין בהערה הבאה.

426. הטורי אבן הבין שכך הגמרא אומרת: אל רחום וחנון — אמר רב יהודה: ברית כרותה לי"ג מידות וכו'.

ולפיכך הוכיח הטורי אבן מהגמרא כאן שי"ג המידות מתחילות מ"אל רחום וחנון", וה' ה' אינן מידות. ושלא כדברי רבנו תם שהביאו

תוספות.

ובפנים פירשנו כפי שלכאורה צריך לומר לדעת רבנו תם. ומדברי הר"ח קצת נראה שלא גרס כלל בגמרא "אל רחום וחנון". וכן נראה מדברי הרי"ף והרא"ש. ובזה נתיישבה שיטת רבנו תם.

ולדעת רבנו תם אלו הן י"ג המידות:

[א] ה'. [ב] ה'. [ג] אל. [ד] רחום. [ה] וחנון. [ו] ארך אפים. [ז] ורב חסד. [ח] ואמת. [ט] נוצר חסד לאלפים. [י] נושא עון. [יא] ופשע. [יב] וחטאה. [יג] ונקה. [כך כתב הרא"ש. ופירש שעון ופשע וחטאה שלשה מינים הן].

ודעת רב ניסים גאון [מובאת ברא"ש] שה' הראשון אינו ממנין יג המידות. אלא כך אמר הכתוב "ויקרא ה' [את יג המידות דלהלן] — ה'

להוסיף עליהן על הגשמים שנגזרו להם, אי אפשר, מפני שכבר נגזרה גזרה.

אלא, הקב"ה מורידן בזמנן, בזמן שהם מועילים, לאחר הזריעה, על הארץ הצריכה להן, שדות כרמים וגנות — הכל לפי הכמות הראויה לאותה הארץ.

עתיים לרעה — כיצד?

הרי שהיו ישראל צדיקים גמורין בראש השנה, ופסקו עליהם גשמים מרובים. לסוף, חזרו בהן ונעשו רשעים.

לפחות מהן אי אפשר, מפני שכבר נגזרה גזרה.

אלא, הקב"ה מורידן שלא בזמנן, לפני הזריעה, על הארץ שאינה צריכה להם, יערות ומדברות.

ולפי מה שאמרנו לעיל, שאפילו אם נגזר דינם של הציבור לרעה, הרי הוא נקרע בתשובה, אם כן קשה:

במקום שישראל שינו מעשיהם מרעה

הא, זה ששנינו שאי אפשר לקרוע את גזר הדין לאחר יום הכיפורים, מדובר ביחיד, בגזר דין של יחיד שאין הוא נקרע.

ואילו הא, שאמר רבי יוחנן תשובה מקרעת גזר דינו של אדם, מדובר בצבור, בגזר דין שנגזר על הציבור. שהציבור יכול לחזור בתשובה ולקוע גזר דינו.

מיתיבי לרבי יוחנן מבריייתא, שגם גזר דין של ציבור אינו נקרע:

דתניא: נאמר [דברים יא]: "תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה".

עתיים שבסוף השנה עיניו לטובה להקל על ארץ ישראל מן הפורענות שנגזרה עליה בראשית השנה.

עתיים עיניו לרעה, לפחות מן הטובה שנגזרה בראשית השנה.

עתיים לטובה — כיצד?

הרי שהיו ישראל רשעים גמורין בראש השנה, ופסקו להם שיהיו גשמים מועטים באותה שנה. ולסוף — חזרו בהן מרשעים.

הטורי אבן הנ"ל. [וסדר פירוט כל י"ג המידות לפי שיטה זו, כתוב בקרבן נתנאל שם].

ודעת ספר חסידים שהמידות מתחילות מ"רחום" ואילך. ומסתיימות "וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו". שהם שלשת המידות האחרונות שבי"ג מידות. וכתב הקרבן נתנאל שכשיטה זו מסודר הפזמון [שאומרים האשכנזים בסליחות] אזכרה אלקים ואהמיה. [היינו, שמסיימים ומזכירים שם את המילים "וסלחת לעוננו ונחלתנו". ויתכן שלא אמרו בזמנו את "ה' ה' ק"ל" שבתחילת הפזמון] עיין שם.

ק"ל רחום" וגו'. ורב ניסים גאון מפריד את נוצר חסד לאלפים לשתי מידות: [ח] נוצר חסד. [ט] לאלפים [תוספות של נצירת החסד לאלפיים דורות, ועיין רא"ש].

[כדעה זו מוכח אף ב"ח ורי"ף שכתבו שרב חסד היא המידה השישית. כדלעיל הערה 421]. וכתב הרא"ש שנוהגים שהש"ץ אומר "ויעבור ה' על פניו ויקרא" והקהל מתחילים — "ה' ה'" וגו' ומכאן שלא כדברי ר"ג גאון.

דעת האר"י שהמידות מתחילות ב"אל רחום וחנון" [מובא בקרבן נתנאל אות ג] וזהו כדברי

לטובה, מיהא, מיהו — ליקרעיה לגזר דינייהו, ולוסיף להו. הרי אפשר לקרוע את גזר דינם כאשר הם שבו בתשובה, ולהוסיף להם עוד גשמים!

ומתרצינן: שאני התם, דאפשר בהכי. שונה ענין הגשמים משאר גזרות רעות. מפני שבמקום שנפסקו גשמים מועטין יש להם תקנה על ידי שיורדים בזמנם, ועל הארץ הראויה להם.

תא שמע ראייה נוספת שתשובה אינה קורעת את גזר דינו של האדם, מהא דתניא:

נאמר בספר תהילים [קז, כג כו]:

"יורדי הים באניות, עושי מלאכה במים רבים — המה ראו מעשי ה'."

ויאמר, ויעמד רוח סערה, ותרום גליו. יחוגו וינעו כשכור.

ויצעקו אל ה' בצר להם — ממצוקותיהם יושיעם.

יודו לה' חסדו."

הכתוב עשה להן לאותם פסוקים סימניות, אות נו"ן הפוכה בין פסוק לפסוק.

וסמניות הללו הן מיעוטים, כאכין ורקין שבתורה, כמו מקומות שנאמר בתורה "אך" או "רק", שאלו הן מיעוטים.

לומר לך: לא תמיד כשיצעקו אל ה' בצר להם, הוא יוציאם ממצוקותיהם. אלא רק אם צעקו קודם גזר דין, אז אמר הכתוב שהן נענין. אבל אם צעקו לאחר גזר דין — אינן נענין.

ומכאן קשה על מה שאמר רבי יוחנן שתשובה מקרעת גזר דין!

ומתרצינן: הני נמי, יורדי הים — כיחידין דמו. שהרי זה כגזר דין שנגזר על יחידים, ולא על כלל הציבור.

תא שמע ראייה אחרת שתשובה אינה מקרעת את גזר דינו של האדם, מהא דתניא:

שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל:

כתיב [דברים י] על הקב"ה: "אשר לא ישא פנים".

וכתיב [במדבר ו]: "ישא ה' פניו אליך".

נטפל לה רבי יוסי הכהן לענות לה תשובה,

אמר לה: אמשול לך משל: למה הדבר דומה? לאדם שנושה בחבירו מנה שהוא חייב לו.

וקבע לו הלזה זמן בפני המלך להחזיר בו חובו.

ונשבע לו הלזה בחיי המלך, שיפרע בזמן שקבע לו.

הגיע זמן, ולא פרעו.

בא הלזה לפיים את המלך.

ואמר לו המלך: עלבוני מחול לך. אבל לך ופיים את חברך.

והנמשל: הכא נמי, יש ליישב:

כאן, ב"ישא ה' פניו אליך", מדובר בעבירות שבין אדם למקום, שהקב"ה מוחל עלבונו.

ואילו כאן, שנאמר כי ה' אינו נושא פנים, מדובר בעבירות שבין אדם לחבירו. שבהן

הקב"ה אומר לאדם: אמנם עלבוני מחול לך, אבל לך ופייס את חבירך.

עד שבא רבי עקיבא, ולימד תשובה אחרת על שאלת בלוריא הגיורת:

י"א-א כאן, בפסוק שנאמר בו כי ה' ישא פנים, מדובר קודם גזר דין.

ואילו כאן, בפסוק שנאמר שה' אינו נושא פנים, מדובר לאחר גזר דין.

ומכאן קשה על מה שאמר רבי יוחנן שתשובה מקרעת גזר דין!

ומתרצינן: הכא נמי גם כאן ששנינו שתשובה אינה מקרעת גזר דין, מדובר בגזר דין של יחיד, אבל גזר דין של ציבור הרי הוא נקרע.

והגמרא מוכיחה שתנאים נחלקו ביחיד שעשה תשובה אם נקרע גזר דינו:

ואמרינן: וגזר דין דיחיד — תנאי היא, שנחלקו תנאים בדבר:

דתניא: היה רבי מאיר אומר: שנים שעלו למטה מחמת מחלה, וחולייין שוה, ושניהם התפללו שיתרפאו.

וכן שנים שעלו לגדרום [של בית משפט נכרי שדנים בו להריגה] לידון, ודינן שוה, ושניהם נידונים על דבר אחד, ושניהם התפללו שינצלו.

ולבסוף, זה ירד ממתת חוליו, וזה לא ירד.

או זה ניצל מן הגדרום, וזה לא ניצל.

אם תשאל: מפני מה: זה ירד, וזה לא ירד.

או מפני מה זה ניצל, וזה לא ניצל.

תשובתך: זה התפלל ונענה, וזה התפלל ולא נענה.

ושמא תמשיך ותשאל: מפני מה זה נענה בתפלתו, וזה לא נענה?

תשובתך: זה התפלל תפלה שלמה, בכוונה, ולפיכך נענה.

וזה לא התפלל תפילה שלמה בכוונה, ולפיכך לא נענה.

רבי אלעזר אומר: כאן, האדם שנענה, התפלל קודם גזר דין. ואילו כאן, האדם שלא נענה, התפלל לאחר גזר דין.

ומכאן שרבי מאיר סובר שתשובה מבטלת אפילו גזר דין של יחיד, ורבי אלעזר חולק עליו. (427)

רבי יצחק אומר: יפה צעקה [תפילה] לאדם בין קודם גזר דין, בין לאחר גזר דין.

על כל פנים, לדברי הכל, גזר דין של הציבור נקרע על ידי תשובה.

ומקשינן: וגזר דין דציבור — מני מיקרע?! וכי הוא נקרע?!

והא כתוב אחד [ירמיה ד'] אומר: "כבסי מרעה לבך ירושלים למען תושע".

וכתיב [שם ב'] "כי [אפילו] אם תכבסי